

Σερβία: 1196-1282: από την υποτελεία στην αυτοκρατορία

Όταν ο Ηράκλειος, τον 7^ο αιώνα, κάλεσε τους Σέρβους να εγκατασταθούν σε εδάφη των Βαλκανίων τα οποία είχαν ερημωθεί εξαιτίας των αβαρικών επιδρομών¹, εκείνοι δέχθηκαν πρόθυμα την υποτελεία τους στον βυζαντινό αυτοκράτορα². Η επικυριαρχία του Βυζαντίου στα σερβικά εδάφη έμεινε σχεδόν αδιατάρακτη για τους επόμενους πέντε αιώνες³. Το 1166, ο Μανουήλ Α' προέβη σε μία κίνηση η οποία αποδείχθηκε λανθασμένη για το Βυζάντιο, αλλά επωφελής για τους Σέρβους: στη θέση του μεγάλου ζουπάνου της Ρασκίας τοποθέτησε τον Στέφανο Νεμάνια, ο οποίος έμελλε να γίνει ο γενάρχης της δυναστείας των Νεμανιδών⁴.

¹ Σχετικά με τους Αβάρους βλ. A. Avenarius, *Die Awaren in Europa*, Bratislava 1974, J. Deér, *Karl der Grosse und der Untergang des Awarenreiches*, στο H. Beumann (εκδ.), *Karl der Grosse, Werk und Nachleben*, vol. 1, 285-371, W. Pohl, *Die Awaren: Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567-822 n.Chr.*, Munich 1989, S. Szádeczky-Kardoss, *Der Awarensturm im historischen Bewusstsein der Byzantiner der 11.-13. Jahrhunderte*, στο P. Zepos (εκδ.), *Actes du XVe Congrès international d'études byzantines, Athènes, septembre 1976*, vol 4, Athens 1980, 305-314.

² ΔΑΙ, κεφ. 32, σ. 152¹⁻¹²: *Ἰστέον, ὅτι οἱ Σέρβλοι ἀπὸ τῶν ἀβαπτίστων Σέρβλων, τῶν καὶ ἄσπρων ἐπονομαζομένων, κατὰγονται, τῶν τῆς Τουρκίας ἐκεῖθεν κατοικούντων εἰς τὸν παρ' αὐτοῖς Βοῖκι τόπον ἐπονομαζόμενον, ἐν οἷς πλησιάζει καὶ ἡ Φραγγία, ὁμοίως καὶ ἡ μεγάλη Χρῶβατία, ἡ ἀβάπτιστος, ἡ καὶ ἄσπρη προσαγορευομένη· ἐκεῖσε τοίνυν καὶ οὗτοι οἱ Σέρβλοι τὸ ἀπ' ἀρχῆς κατῴκουν. Δύο δὲ ἀδελφῶν τὴν ἀρχὴν τῆς Σερβλίας ἐκ τοῦ πατρὸς διαδεξαμένων, ὁ εἰς αὐτῶν τὸ τοῦ λαοῦ ἀναλαβόμενος ἤμισυ, εἰς Ἡράκλειον, τὸν βασιλέα Ῥωμαίων, προσέφηνεν, ὃν καὶ προσδεξάμενος ὁ αὐτὸς Ἡράκλειος βασιλεὺς, παρέσχεν τόπον εἰς κατασκήνωσιν ἐν τῷ θέματι Θεσσαλονίκης τὰ Σέρβλια, ἃ ἔκτοτε τὴν τοιαύτην προσηγορίαν ἀπέληφεν*

³ Γενικά για την Ιστορία της Μεσαιωνικής Σερβίας βλ. το υπό έκδοση άρθρο της Αγγ. Παπαγεωργίου, *Οι Σέρβοι και η Σερβία κατά τους Μέσους Χρόνους*, στο Αγγ. Παπαγεωργίου-Π. Σοφούλης, *Ο μεσαιωνικός σλαβικός κόσμος*, Αθήνα 2013. Βλ. επίσης, C. Jirecek, *Geschichte der Serben*, I (bis 1371), Amsterdam 1967 (στο εξής, Jirecek, *Serben*) εδῶ κυρίως σσ. 255-330.

⁴ Ο πρώτος που προσπάθησε να αμφισβητήσει την εξουσία του Βυζαντίου κατά τη διάρκεια της εξουσίας του Μανουήλ Α' ήταν ο Ούρος (Урош), γιος ή ανιψιός του Μπελκάνου. Αναφέρεται για πρώτη φορά από την Άννα Κομνηνή (IX, κεφ. 10, σ. 280⁸⁻¹²) ως ένας από τους ομήρους τους οποίους παρέδωσε στον αυτοκράτορα Αλέξιο Α' Κομνηνό ο Μπελκάνος το 1094 (ἐκεῖνος δ' εὐθὺς τεθαρρηκῶς προσεληλύθει συνεπαγόμενος τοὺς τε συγγενεῖς καὶ ἐκκρίτους τῶν ζουπάνων καὶ προθύμως ὁμήρους τοὺς αὐτοῦ ἀνεψιαδεῖς τῷ αὐτοκράτῳ παραδέδωκε, τὸν τε Οὐρεσιν καλούμενον καὶ Στέφανον τὸν Βολκάνον καὶ ἑτέρους τὸν εἴκοσιν ἀριθμὸν ἀποπληροῦντας). Μετά τον θάνατο του

Μπελκάνου (πιθανώς περί το 1115) ο Ούρος επέστρεψε στη Ρασία και ανακηρύχθηκε μέγας ζουπάνος. Κατά την περίοδο ηγεμονίας του (π. 1115-δεκαετία 1140) προσπάθησε να ασκήσει ανεξάρτητη εξωτερική πολιτική και να απαλλαγεί από την επιρροή της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, αν κρίνουμε από την υποστήριξη που παρείχε κατά τη δεκαετία του 1120 στον Γεώργιο εναντίον του φιλοβυζαντινού ηγεμόνα της Διόκλειας και από το γεγονός ότι περί το 1129 ή 1130 πάντρεψε την κόρη του Ελένη (Jelena) με τον Βελά (Béla), μετέπειτα βασιλιά της Ουγγαρίας (1131-1141). Ο διάδοχός του, Ούρος Β' (1145-1161), συμμάχησε με τους Ούγγρους και τους Νορμανδούς, αλλά δεν κατάφερε τελικά να αποφύγει την ήττα από τα στρατεύματα του Μανουήλ Α'. Αφού εκθρόνισε τον Ούρος Β', ο Μανουήλ τοποθέτησε ως αρχιζουπάνο αρχικά τον Μπέλο και στη συνέχεια τον Ντέσσα. Ο Ντέσσα (Desa) ήταν ζουπάνος της Διόκλειας (1148-1162) και της Σερβίας (1149-1153, μέγας ζουπάνος 1153-1155 και 1162-1166). Ήταν γιος του Ούρος Α', ζουπάνου της Ρασσίας. Το 1148 ο Ντέσσα επιτέθηκε εναντίον του Ραδοσλάβου της Διόκλειας και έγινε ζουπάνος της περιοχής υπό την εξουσία του μεγαλύτερου αδελφού του, Ούρος Β', αμφότεροι από την επικυριαρχία του Βυζαντίου. Στην ανακρίση του Ντέσσα σε μεγάλο ζουπάνο από τον αυτοκράτορα Μανουήλ Α' το 1162 αναφέρεται ο ιστορικός Ιωάννης Κίνναμος (σ. 204¹⁵⁻²¹): βασιλεύς δὲ τὸν ὕστατον ἀδελφῶν μεταπέμπτον θέμενος, ὃς Δεσὲ μὲν ἐκαλεῖτο Δένδρας δὲ χώρας ἦρχεν, ἡ Ναισιῶ ἔν γειτόνων ἐστὶν εὐδαίμων καὶ πολυάνθρωπος, τὰ πιστὰ τε παρ' αὐτοῦ λαβὼν ὅπως ἀνόθευτον αὐτῶ τῆς δουλείας σχῆμα ἐς τὸν πάντα τῆς ζωῆς φυλάξῃ αἰῶνα, πρὸς δὲ καὶ ὡς παντάπασι Δένδρας Ῥωμαίοις ὑπεκστήσεται, ἦν καθάπερ ἔφην καρπιζόμενος ἦν, ἀρχιζουπάνον ἀνεῖπεν. Ο ἴδιος περιγράφει (σ. 212¹⁸-214⁴) την καθαίρεση του Ντέσσα το 1165 ή 1166, ενώ στο ίδιο περιστατικό αναφέρεται πιθανότατα και ο Νικήτας Χωνιάτης, σ. 136⁴⁷⁻⁵⁴: Οὗτος δὲ τὸν Δεσὲ μετελευσόμενος, ἑαυτοῦ γενόμενον κακουργότερον, τὴν ἐς Σερβίαν ὄρμα τραπέσθαι. ἀλλ' ὁ Δεσὲ καὶ πόρρωθεν ἐπιτηρῶν τὰ πραττόμενα, μάλιστα δ' ὅπερ ἦν δεδιώς, μὴ τι ἀηδὲς πάθοι καὶ ἀπνεκταῖον βασιλέως εἰς τὴν ἑαυτοῦ χώραν παρεμβαλόντος, πέμψας ἐς βασιλεῖα ἐνδοθῆναι οἱ καθικετεύει τὴν ἐς αὐτὸν ἀπαθὴ ἄφιξιν. ὡς οὖν εἶχεν ὁ ἦτησεν, ἀφίκετο δορυφορίας μετέχων σατραπικῆς καὶ ἐς θεάν τῶ βασιλεῖ καταστάς τὸ δολιόφρον τῆς γνώμης κατονειδίξεται καὶ οὕτως ὡς ἄσπονδος ἀποπέμπεται. Ο **Magdalino, Empire**, σ. 79, ακολουθώντας προφανώς τις απόψεις παλαιότερων ιστορικών (πρβλ. Chalandon, *Les Comnène*, σσ. 391-392), ταυτίζει τον Ντέσσα με τον Στέφανο Νεμάνια, ιδρυτή της δυναστείας των Νεμανιδών, αλλά η θεωρία αυτή (ὅπως και εκείνη που θέλει τον Στέφανο Νεμάνια να είναι γιος του Ντέσσα) καταρρίπτεται από τους Fine, *Late Balkans*, σσ. 2-3, και Stephenson, *Balkan Frontier*, σ. 267, σημ. 46. Για τον Ούρος Α' βλ. Fine, *Early Balkans*, σσ. 226, 233-236, 298 (με ορισμένες διαφορές στη χρονολόγηση της βασιλείας του). Ο **Magdalino, Empire** σσ. 54-55 δεν θεωρεί ότι ο γάμος της Ελένης με τον Βελά στρεφόταν εναντίον του Βυζαντίου. Βλ. επίσης, J. Lešny, Stefan Zavida als Sohn von Uroš I. und Vater von Stefan Nemanja, *Südstforschung* 48 (1989) 37-49, Živković, Dioclea, 293-312, εδώ σσ. 298-301 και ο ἴδιος, Zavida, 313-334, εδώ σσ. 317-320, 323-329. Για τον Ντέσσα βλ. γενικά Fine, *Early Balkans*, σσ. 237-244, 298, Stephenson, *Balkan Frontier*, σσ. 122-123, 244-245, 250, 266-267, M. Blagojević, Srpske udeone kneževine (=Η σειρά των Σέρβων ηγεμόνων), *ZRVI* 36 (1997) 57-58, εδώ σσ. 55-56 και υποσημ. 42, Živković, Dioclea, 293-312, εδώ σσ. 300-301, 311 υποσημ. 39 και ο ἴδιος, Zavida, 313-334, εδώ σσ. 327-328 και 334 υποσημ. 62 και 64. Για τον Ούρος Β' βλ. ενδεικτικά Κίνναμος, σ. 113¹⁰⁻¹⁶. Βλ. επίσης, Fine, *Early Balkans*, σσ. 236-239, ο ἴδιος, *Late Balkans*, σσ. 2-3, Stephenson, *Balkan Frontier*, σ. 245. Για τον Στέφανο Νεμάνια βλ. Χωνιάτης, σσ. 158⁸²-159¹⁷, 434¹⁰⁻³⁵, 531⁷²-532²⁰. Βλ. επίσης *ODB*, σ. 1948, Fine, *Early Balkans*, σσ. 234-244, Fine, *Late Balkans*, σσ. 1-41. Βλ. επίσης, V. Ćorović, The Nemanjić Family Tree in the Light of the Ancestral Cult in the Church of Joachim and Anna at Studenica, *ZRVI* 14-15 (1973) 191-195, St. Stanojević, Nemanja, *Godišnjica Nikole Čupića* 42 (1933) 93-132.

Μορφοποιήθηκε: Αγγλικά (Ηνωμένων Πολιτειών)

Μορφοποιήθηκε: Αγγλικά (Ηνωμένων Πολιτειών)

Μορφοποιήθηκε: Αγγλικά (Ηνωμένων Πολιτειών)

Μορφοποιήθηκε: Αγγλικά (Ηνωμένων Πολιτειών)

Μορφοποιήθηκε: Αγγλικά (Ηνωμένων Πολιτειών)

Μορφοποιήθηκε: Αγγλικά (Ηνωμένων Πολιτειών)

Μορφοποιήθηκε: Αγγλικά (Ηνωμένων Πολιτειών)

Μορφοποιήθηκε: Αγγλικά (Ηνωμένων Πολιτειών)

Μορφοποιήθηκε: Αγγλικά (Ηνωμένων Πολιτειών)

Μορφοποιήθηκε: Αγγλικά (Ηνωμένων Πολιτειών)

Μορφοποιήθηκε: Αγγλικά (Ηνωμένων Πολιτειών)

Μορφοποιήθηκε: Αγγλικά (Ηνωμένων Πολιτειών)

Μορφοποιήθηκε: Αγγλικά (Ηνωμένων Πολιτειών)

Μορφοποιήθηκε: Αγγλικά (Ηνωμένων Πολιτειών)

Μορφοποιήθηκε: Αγγλικά (Ηνωμένων Πολιτειών)

Μορφοποιήθηκε: Αγγλικά (Ηνωμένων Πολιτειών)

Μορφοποιήθηκε: Αγγλικά (Ηνωμένων Πολιτειών)

Μορφοποιήθηκε ...

Μορφοποιήθηκε ...

Μορφοποιήθηκε ...

Μορφοποιήθηκε ...

Μορφοποιήθηκε ...

Μορφοποιήθηκε ...

Μορφοποιήθηκε ...

Μορφοποιήθηκε ...

Μορφοποιήθηκε ...

Μορφοποιήθηκε ...

Μορφοποιήθηκε ...

Μορφοποιήθηκε ...

Μορφοποιήθηκε ...

Μορφοποιήθηκε ...

Μορφοποιήθηκε ...

Μορφοποιήθηκε ...

Μορφοποιήθηκε ...

Μορφοποιήθηκε ...

Η βασιλεία του Νεμάνια αποτελεί το σημείο καμπής για την ανάπτυξη του σερβικού κράτους, παρόλο που τούτο δεν κατέστη εμφανές παρά μόνο μετά τον θάνατό του. Κατά το μεγαλύτερο μέρος της διακυβέρνησής του, ο Νεμάνια ήταν υποτελής του Βυζαντίου, παρά τις προσπάθειες για ανεξαρτητοποίηση. Όταν όμως ο Μανουήλ Α' πέθανε, ο Σέρβος ηγεμών εκμεταλλεύτηκε τα εσωτερικά προβλήματα του Βυζαντίου κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Ανδρονίκου Α', την επίθεση της Ουγγαρίας το 1183⁵, τη νορμανδική εισβολή του 1185⁶ και την Γ' Σταυροφορία του 1189⁷ και κατόρθωσε να επεκτείνει τα εδάφη του εις βάρος της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Ο Ισαάκιος Β' Άγγελος⁸ εξεστράτευσε εναντίον του Νεμάνια το 1190· όμως, παρά το ότι οι βυζαντινές πηγές εμφανίζουν το αποτέλεσμα ως νικηφόρο, στη συνθήκη που ακολούθησε ο αυτοκράτωρ όχι μόνον αναγνώρισε τις προ του 1189 κατακτήσεις του Νεμάνια, αλλά και την ανεξαρτησία του τελευταίου από το Βυζάντιο⁹.

⁵ Σχετικά με τη βασιλεία του Ανδρονίκου Α' Κομνηνού βλ. ενδεικτικά Χωνιάτης, σ. 2231-354⁴⁷. Βλ. επίσης, O. Jurewicz, *Andronikos I Komnenos*, Amsterdam 1970, Brand Ch.M., *Byzantium confronts the West 1180-1204*, Cambridge-Massachusetts 1968, κυρίως σ. 28-75, W. Hecht, *Die byzantinische Aussenpolitik zur Zeit der letzten Komnenenkaiser (1180-1185)*, Neustadt an der Aisch 1967, κυρίως σσ. 30-86.

⁶ Για την νορμανδική εισβολή του 1185 βλ. Brand Ch.M., *Byzantium confronts the West 1180-1204*, Cambridge-Massachusetts 1968, σ. 160-175, Rotolo V., Οι Σικελοί στη Θεσσαλονίκη το 1185, στο *Η Θεσσαλονίκη μεταξύ Ανατολής και Δύσεως, Πρακτικά Συμποσίου Τεσσαρακονταετηρίδος της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών*, Θεσσαλονίκη 1982, 9-20.

⁷ Για την Γ' Σταυροφορία βλ. ενδεικτικά *De Expugnacione Terrae Sanctae per Saladinum*, μτφρ. James A. Brundage, στο *The Crusades: A Documentary Survey*. Marquette University Press, 1962, *La Continuation de Guillaume de Tyr (1184-1192)*, Margaret Ruth Morgan (εκδ.). Paris 1982, *Chronicle of the Third Crusade, a Translation of Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi*, Helen J. Nicholson (μτφρ.) Aldershot 1997, Peter W. Edbury, *The Conquest of Jerusalem and the Third Crusade: Sources in Translation*. Aldershot 1996, St. Runciman, *A History of the Crusades, vol. II: The Kingdom of Jerusalem, and vol. III: The Kingdom of Acre*, Cambridge 1952-55

⁸ Σχετικά με τον βυζαντινό-σερβικό πόλεμο και την συνθήκη που ακολούθησε βλ. Χωνιάτης, σ. 434²⁵⁻³⁵, Χωνιάτης, *Orationes*, λόγος 4, σ. 26-34, Γεώργιος Τορνίκης, FRB, λόγος 15, σ. 277²⁰⁻⁵, Ευστάθιος Θεσσαλονίκης, *Opera Minora*, P. Wirth (εκδ.), CFHB 32, Berlin 2000, λόγος M, σ. 217⁸⁶⁻²¹⁸²⁴, Hafner, Stefan Nemnja, σσ. 86-88. Βλ. επίσης, Jirecek, *Serben*, σσ. 273-275. Για τον Ισαάκιο Β' βλ. ενδεικτικά Th. Vlachos, *Aufstände und Verschwörungen während der Kaisereit Isaakios II. Angelos (1185-1195)*, *Byz 6* (1974) 155-167, Ch. Brand, *Byzantium Confronts the West, 1180-1204*, Cambridge 1968, 69-116, 241-251, Ph. Malingoudis, *Die Nachrichten des Niketas Choniates über die Entstehung des zweiten bulgarischen Staates*, *Byz 10* (1980) 73-134.

⁹ Σχετικά με το ζήτημα της εδαφικής επέκτασης του Νεμάνια βλ. ενδεικτικά, M. Djurović, *Istorija Crne Gore*, vol. 2, Titograd 1970, σσ. 5-27, 46-61, 83-84, A. Ducellier, *Albania, Serbia and*

Το 1196, ανέλαβε την εξουσία ο γιος του Νεμάνια, Στέφανος Πρωτόστεπτος¹⁰, έχοντας ένα σημαντικό πλεονέκτημα, το οποίο δεν διέθεταν οι προκάτοχοί του: την ανεξαρτησία από το Βυζάντιο. Η ανάληψη της εξουσίας από τον Πρωτόστεπτο δεν έγινε λόγω θανάτου του Νεμάνια. Αντίθετα, επειδή ο Πρωτόστεπτος ήταν μικρότερος του Βούκαν, ο Νεμάνια συνεκάλεσε συνέλευση ευγενών και λαού, όπου δήλωσε ότι ο ίδιος αποσύρεται στη μονή της Στουντένιτσα, την οποίαν ο ίδιος είχε ιδρύσει, αναθέτοντας την εξουσία στον δεύτερο κατά σειρά γιο του, Στέφανο Πρωτόστεπτο. Το 1198, ο Νεμάνια κατέφυγε στο Άγιον Όρος, όπου βρισκόταν ο μικρότερος γιος του Σάββας¹¹.

Ο Σάββας¹² (όνομα που έλαβε μετά την κουρά, καθώς είχε βαφτιστεί Ράστικο) μαζί με τον αδερφό του Πρωτόστεπτο αποτέλεσαν τους θεμελίους λίθους της ανάδυσης της Σερβίας από κρατίδιο υποτελές στο Βυζάντιο σε αυτοκρατορία. Κατά τη διάρκεια της ζωής τους, διαμορφώθηκε η πολιτική ιδεολογία των Νεμανιδών και θεμελιώθηκε η λατρεία του Αγίου-Ηγεμόνα. Ο Σάββας κατέφυγε στον Αθω το 1191/1192 και εισήλθε στη ρωσική μονή του Αγίου Παντελεήμονος, η δε άφιξη του Νεμάνια στο Άγιο Όρος, το 1198, προκάλεσε ζωνή εντύπωση στους συγχρόνους του, καθώς μέχρι τότε δεν ήταν σύνηθες για έναν ηγεμόνα να καταφεύγει οικειοθελώς σε μοναστήρι. Πατέρας και γιος αποφάσισαν ότι θα έπρεπε και οι Σέρβοι να αποκτήσουν μονή στο Άγιον Όρος. Αφού πήρε τη συγκατάθεση των μοναχών της Ιερής Πολιτείας, το 1198 ο Σάββας μετέβη στην Κωνσταντινούπολη, όπου και αιτήθηκε στον αυτοκράτορα Ισαάκιο Β' Άγγελο την άδεια ιδρύσεως μονής. Πράγματι ο αυτοκράτωρ

Σχόλιο [u1]: Ήταν από τότε ρωσική;

Bulgaria, στο *Cambridge Medieval History*, vol. 5, Cambridge 1999, 779-795, εδώ 779-780, Jirecek, *Serben*, 263-275.

¹⁰ Βλ. σχετικά St. Stanojević, Stevan Prvovenčani, *Godišnica N. Čupića* 43 (1934) 1-56, Lj. Maksimović, O godini prenoša Nemanjinih moštiju u Srbiju, *ZRVI* 24/25 (1986) 437-444. Βλ. επίσης, Fine, *Late Balkans*, σσ. 41-51, 103-109, Jirecek, *Serben*, 283-303.

¹¹ Hafner, Stefan Nemanja, σσ. 39-41, 45-48, 91-97. Βλ. επίσης, Jirecek, *Serben*, 277-279.

¹² Σχετικά με τον Σάββα, πρώτο αρχιεπίσκοπο των Σέρβων, βλ. ενδεικτικά V. Κορονιό, *Spisi svetoga Save*, Belgrade 1928, κυρίως σσ. 151-175, D. Obolensky, *Εξι Βυζαντινές Προσωπογραφίες*, Αθήνα 1998, 185-280 [=Six Byzantine Portraits, Oxford 1988, σσ. 115-172], N. Velimirović, *The life of St. Sava*, New York 1989, Β., Žikić, КУЛТУРНИ херој као „морални трикстер“: Свети Сава у усменом предању Срба из бих (=πνευματικός ήρωας ως «ηθικός απατεώνας»: ο Άγιος Σάββας στις σερβικές προφορικές παραδόσεις), *Bulletin of the Ethnographical Institute SASA* 46 (1997) 122- 128.

παραχώρησε στον Σάββα και τους Σέρβους την εγκαταλελειμμένη μονή Χιλανδαρίου¹³.

Ο Σάββας και ο Νεμάνια αναστήλωσαν τη μονή και ο τελευταίος παραχώρησε εδάφη στη Σερβία για την οικονομική της ενίσχυση. Ο Σάββας συνέταξε το *Τυπικόν* της μονής και το Χιλανδάρι άρχισε να αναπτύσσεται ραγδαία¹⁴. Το 1199, η μονή στέγαζε 14 μοναχούς. Λίγα χρόνια αργότερα, το 1207, οι μοναχοί είχαν αυξηθεί στους 200. Το Χιλανδάρι αποτέλεσε στο εξής το πνευματικό φυτώριο των Σέρβων¹⁵. Ο χειρισμός της υπόθεσης της ίδρυσης της μονής από τον Σάββα κατέδειξε τις ηγετικές του ικανότητες και αποτελούσε προοίμιο για την μετέπειτα δράση του.

Μετά τον θάνατο του Νεμάνια, το 1199, και τη μεταφορά της σορού του στη Στουντένιτσα, το 1207, από τον Σάββα, ο ιδρυτής της σερβικής δυναστείας αγιοποιήθηκε και οι δύο γιοι του, ο Πρωτόστεπτος και ο Σάββας, συνέταξαν ο καθένας μία βιογραφία του πατέρα τους στα πρότυπα των βυζαντινών αγιογραφιών, εγκαινιάζοντας ένα νέο είδος αγιογραφίας στη Σερβία, εκείνης του ηγεμόνα¹⁶. Τα δύο έργα αλληλοσυμπληρώνονται, καθώς ο Σάββας έδωσε έμφαση στην απόφαση

¹³ Hafner, Stefan Nemanja, σσ. 48-51, 97-101, M. Živojinović-V. Kravari- C. Giros, *Actes de Chilandar, Des origines à 1319*, I [Archives de l' Athos XX], Paris 1998, έγγραφα 3-6, σσ. 100-122. Βλ. επίσης, Jirecek, *Serben*, 278-279.

¹⁴ Για το τυπικόν της μονής Χιλανδαρίου βλ. V. Čorović (εκδ.), *Spisi Svetoga Save*, Belgrade 1928, σσ. 14-150, Ph. Meyer, *Die Haupturkunden für die Geschichte der Athosklöster*, Leipzig 1894, σσ. 184-187, I. Mirković, *Hilandarski tipik svetoga Save*, Belgrade 1935, V. Mošin, *Dodatki h grškim tistinam Hilandarja*, Ljubljana 1948. Βλ. επίσης, B. Granić, Die Disziplinarstrafbestimmungen des vom hl. Sabbas, dem Erzbischof und Gründer der serbischen Autokephalkirche erlassenen Typikon des Chilandar (Cheilantar) Klosters, *Studi Byzantini e Neoellenici* 5 (1939) 646-656, M. Živojinović, The spiritual father of the monastery of Chilandar, *JÖB* 32.2 (1982) 247-256.

¹⁵ Για το Χιλανδάρι βλ. την παραπάνω υποσημείωση και επίσης, ενδεικτικά D. Bogdanovic- J. Vojislav-D. Medakovic, *Hilandar*, Beograd 1978, S. Petkovic, *Chilandar*, Belgrade 1989.

¹⁶ Οι δύο βιογραφίες του Στέφανου Νεμάνια υπάρχουν στη γερμανική μετάφραση του Hafner. Σε αγγλικά ή ελληνικά τα δύο έργα παραμένουν αμετάφραστα. Σχετικά με την ιδεολογία του αγίου-ηγεμόνα βλ. ενδεικτικά, S. Marjanović-Dušanić, Patterns of Martyrial Sanctity in the Royal Ideology of Medieval Serbia, Continuity and Change, *Balkanica* 37 (2006) 69-79, της ίδιας, *Vladarska ideologija Nemanjića* (=η ηγεμονική ιδεολογία της δυναστείας των Νεμανιδών), Belgrade 1997, σσ. 274-286, της ίδιας, L' idéologie monarchique dans les chartes de la dynastie des Némanides (1167-1371). Etude diplomatique, *Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde* 26 (2006) 149-158. Βλ. επίσης, P. Guran, Slavonic historical writing in southeastern Europe, 1200-1600, στο S. Foot-Ch.F. Robinson, *The Oxford history of historical writing 400-1400*, vol. 2, Oxford 2012, 328-345, εδώ σσ. 330-338.

του Νεμάνια να καρεί μοναχός και τον θάνατό του, ενώ ο Πρωτόστεππος στα πεπραγμένα του Νεμάνια ως ηγεμόνα. Με τις δύο βιογραφίες, ο Νεμάνια αναγνωρίστηκε όχι μόνο ως ιδρυτής της βασιλεύουσας δυναστείας, αλλά και ως προστάτης-άγιος του σερβικού κράτους. Με αυτόν τον τρόπο τα δύο αδέρφια διασφάλιζαν το δικαίωμα της δυναστείας να κυβερνά τη Σερβία, ενώ συγχρόνως ο Πρωτόστεππος νομιμοποιείτο ακόμη περισσότερο στον θρόνο, αφού ο άγιος –πλέον– και ιδρυτής της δυναστείας Νεμάνια είχε ο ίδιος επιλέξει ως διάδοχο τον δευτερότοκο γιο του. Η λατρεία του Νεμάνια, δημιούργημα των δύο γιων του, αποδείχθηκε επωφελής για όλους τους ηγεμόνες της δυναστείας μέχρι το 1371, καθώς ο καθένας από αυτούς απέδιδε το δικαίωμά του στην εξουσία στην καταγωγή του από τον άγιο-βασιλέα και προστάτη του σερβικού κράτους.

Η επιλογή του δευτερότοκου Στεφάνου, αντί του πρωτότοκου Βούκαν¹⁷, για τον θρόνο της Σερβίας ίσως να σχετιζόταν με το γεγονός ότι ο Στέφανος είχε νυμφευθεί την Ευδοκία Αγγελίνα, κόρη του Αλεξίου Γ' Αγγέλου (1195-1203) και ανιψιά του προκατόχου του, Ισαακίου Β' Αγγέλου (1185-1195 και ξανά 1203-1204)¹⁸. Πιθανώς ο Ισαάκιος Β' έθεσε ως όρο της επιγαμίας, το 1186, τη διαδοχή του Στεφάνου στον θρόνο. Το επιχείρημα του John Fine ότι το 1196 το Βυζάντιο ήταν πολύ αδύναμο για να είναι επωφελής για τη Σερβία ο γάμος του Στεφάνου με την κόρη του αυτοκράτορος μπορεί να αντικρουστεί από το ότι η αίγλη του Βυζαντίου στους Σέρβους ήταν τόσο μεγάλη, ώστε ο Νεμάνια να μην επηρεαζόταν από τις δυσκολίες που αντιμετώπιζε η αυτοκρατορία, οι οποίες πιθανώς στα μάτια του να φάνταζαν πρόσκαιρες¹⁹. Επιπλέον, το διαζύγιο του Πρωτόστεππου με την Ευδοκία, το 1198, αφού αλληλοκατηγορήθηκαν για μοιχεία, όπως μας πληροφορεί ο Νικήτας Χωνιάτης²⁰, πιθανώς να οφειλόταν σε αυτόν τον λόγο και όχι στην αλλαγή του συσχετισμού δυνάμεων, καθώς ο Στέφανος ήλθε σε δεύτερο γάμο με την Άννα, εγγονή

¹⁷ Για τον Βούκαν βλ. ενδεικτικά Fine, *Late Balkans*, σσ. 40-50, 137-138, Jirecek, *Serben*, 283-290.

¹⁸ Hafner, Stefan Nemanja, σσ. 37-39, Χωνιάτης, σ. 531⁷²⁻⁵³².

¹⁹ Fine, *Late Balkans*, σ. 41.

²⁰ Χωνιάτης, σ. 531⁸⁰⁻⁹³.

του δόγη της Βενετίας Ερρίκου Δάνδολο²¹, σχεδόν 20 χρόνια μετά τον χωρισμό του από την Ευδοκία, δηλαδή το 1217.

Ο Βούκαν ανέλαβε τη διοίκηση των περιοχών της Διόκλειας, της Τερβουνίας και της νότιας Δαλματίας, ενώ ο Στέφανος ονομάστηκε μέγας ζουπάνος. Το μοίρασμα εδαφών στα διάφορα μέλη της δυναστείας ήταν πάγια τακτική των Σέρβων ηγεμόνων. Ωστόσο, ο Νεμάνια προσδοκούσε τα δύο αδέρφια να συνεργαστούν αρμονικά στη διοίκηση του κράτους και ο Βούκαν να αναγνωρίσει την υπεροχή του Στεφάνου. Εντούτοις, η προσδοκία του Νεμάνια έμεινε ανεκπλήρωτη, καθώς και οι δύο αδελφοί επιθυμούσαν μεν μία ενωμένη Σερβία, ο καθένας όμως οραματιζόταν τον εαυτό του κυρίαρχο αυτής. Έτσι, την άνοιξη του 1202 ο Βούκαν, επικουρούμενος από ουγγρικές δυνάμεις, επιτέθηκε στη Ρασκία και εκθρόνισε τον Στέφανο. Ο Βούκαν υιοθέτησε τον τίτλο του μεγάλου ζουπάνου και αναγνώρισε την ουγγρική επικυριαρχία στα εδάφη του²². Ο Ούγγρος βασιλιάς πρόσθεσε τότε στον τίτλο του τη φράση «της Σερβίας», προσθήκη που παρέμεινε μέχρι τη διάλυση του ουγγρικού βασιλείου, το 1918, παρά το γεγονός ότι συνήθως η Ουγγαρία δεν κατείχε σερβικά εδάφη που να δικαιολογούν τον τίτλο²³.

Ο Στέφανος βρήκε έναν απροσδόκητο σύμμαχο στο πρόσωπο του Ιβάν Β', ηγεμόνα του παραδοσιακού εχθρού της Σερβίας, της Βουλγαρίας²⁴. Ο Ιβάν Β' ή Καλογιάννης (1197-1207), θορυβημένος από τη διαφαινόμενη κυριαρχία της Ουγγαρίας στα δυτικά σύνορά του, επιτέθηκε το 1203 στη Ρασκία και κατέλαβε την περιοχή της Νις²⁵. Η σύνδεση της επανόδου του Στεφάνου στον θρόνο της Σερβίας με τις ενέργειες του Καλογιάννη δεν είναι σαφής. Οι πηγές μας σιωπούν σχετικά με το διάστημα που ακολούθησε τα γεγονότα ανάμεσα στην επίθεση του Καλογιάννη και την επάνοδο του Στεφάνου. Πιθανώς ο Στέφανος επανήλθε στον θρόνο αν όχι με τη συνδρομή, τουλάχιστον με την ανοχή του βούλγαρου ηγεμόνα, ο οποίος προτιμούσε τον Στέφανο, ο οποίος αντιτίθετο στους Ούγγρους, από τον Βούκαν, που ενεργούσε ως

²¹ Για τον Ερρίκο Δάνδολο βλ. ενδεικτικά Th. Madden, *Venice and Constantinople in 1171 and 1172: Enrico Dandolo's Attitude towards Byzantium*. *Mediterranean Historical Review* 8.2 (1993) 166-185, του ίδιου, *Enrico Dandolo and the Rise of Venice*. Baltimore 2003.

²² Hafner, Stefan Nemanja, σσ. 41-45,

²³ Fine, *Late Balkans*, σσ. 41-43, 47-49, Jirecek, *Serben*, σ. 289.

²⁴ Για τον Ιβάν Β' ή Καλογιάννη βλ. ενδεικτικά Χωνιάτης, σ. 612⁵¹-643¹⁰, Fine, *Late Balkans*, σσ. 31-33, 48-49, 54-56, 81-87, 91-95, 100-102, 130-131, Jirecek, *Serben*, σ. 199-202.

²⁵ Fine, *Late Balkans*, σσ. 48-49, Jirecek, *Serben*, σ. 289-290.

υποτελής τους. Σε κάθε περίπτωση, ο Στέφανος φαίνεται ότι είχε ανακαταλάβει την εξουσία στα τέλη του 1204 ή τις αρχές του 1205.

Η διαμάχη μεταξύ των δύο αδελφών συνεχίστηκε μέχρι το 1207. Ο Στέφανος διατήρησε την εξουσία στη Ρασκία μέχρι τον θάνατό του, το 1227, ενώ ο Βούκαν επέστρεψε στη Διόκλεια. Αφορμή ή αιτία της συμφιλίωσης των δύο υπήρξε η επιστροφή του Σάββα από το Άγιον Όρος, το 1207, με τη σορό του πατέρα τους για να ταφεί στη Στουντένιτσα. Ο Σάββας συναντήθηκε με τους αδελφούς του και ζήτησε να σταματήσουν τις εχθροπραξίες. Πράγματι, μετά την παρέμβαση του Σάββα, η κατάσταση στη Σερβία επανήλθε στο προπολεμικό καθεστώς των δύο ξεχωριστών ηγεμονιών, της Ρασκίας και της Διόκλειας. Ο ίδιος ο Σάββας πήγε στη μονή της Στουντένιτσα, όπου ανέλαβε τα καθήκοντα του ηγουμένου²⁶.

Ωστόσο, για τον Στέφανο τα προβλήματα με τη Διόκλεια δεν σταμάτησαν με την παρέμβαση του Σάββα. Μετά τον θάνατο του Βούκαν, περί το 1208/1209, και την ανάληψη της εξουσίας από τον γιο του Γεώργιο, ο τελευταίος δήλωσε υποταγή στη Βενετία και ξεκίνησε επιθετικές ενέργειες ενάντια στα εδάφη που βρίσκονταν υπό την κυριαρχία του θείου του, Στεφάνου. Η υπαγωγή του Γεωργίου στη Βενετία έγινε την εποχή που η Βενετία, μετά την Άλωση του 1204, ήταν από τις ισχυρότερες δυνάμεις στα Βαλκάνια και προφανώς για να αποφύγει ο Γεώργιος την κατάληψη της νότιας Δαλματίας από τη Γαληνοτάτη. Εντούτοις, ο Στέφανος κατόρθωσε να εξουδετερώσει την απειλή του Γεωργίου και της Βενετίας και το 1216 η περιοχή της Διόκλειας ενσωματώθηκε στο κράτος της Ρασκίας²⁷. Η Διόκλεια παρέμεινε αναπόσπαστο τμήμα της Ρασκίας μέχρι τον θάνατο του Δουσάν, το 1355, και στο εξής αποτελούσε, συνήθως, έδρα των μελλοντικών ηγεμόνων της Σερβίας.

Παρά τον κίνδυνο που αποτελούσαν για την ύπαρξη της Σερβίας οι εσωτερικές διαμάχες, ο μεγαλύτερος κίνδυνος προερχόταν από την νέα κατάσταση που είχε δημιουργηθεί στην περιοχή της Βαλκανικής Χερσονήσου μετά την Άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Λατίνους, το 1204, και την εμφάνιση νέων αντιπάλων για τη Σερβία. Ο θρίαμβος των Λατίνων ήταν μικρής διάρκειας, καθώς προέβησαν στην

²⁶ Hafner, Stefan Nemanja, σσ. 57-61

²⁷ Fine, *Late Balkans*, σσ. 48-53, Jirecek, *Serben*, σσ. 289-296.

εσφαλμένη ενέργεια να αρνηθούν τη συμμαχία του βούλγαρου ηγεμόνα Καλογιάννη, με την προοπτική να κατακτήσουν και τα εδάφη της Βουλγαρίας. Ο Καλογιάννης επιτέθηκε εναντίον των Λατίνων, το 1205, και κατόρθωσε όχι μόνο να τους νικήσει στην Αδριανούπολη, αλλά να αιχμαλωτίσει τον λατίνο αυτοκράτορα Βαλδουίνο Α'. Στη συνέχεια, κατέλαβε την Φιλιπούπολη και συνέχισε την επιθετική του πολιτική στα εδάφη της Λατινικής Αυτοκρατορίας. Το 1207, οι Λατίνοι συμφώνησαν εκεχειρία με τον βυζαντινό αυτοκράτορα της Νίκαιας Θεόδωρο Α' Λάσκαρη²⁸, αλλά ο Καλογιάννης κατόρθωσε να σκοτώσει τον Βονιφάτιο Μομφερατικό, βασιλιά της Θεσσαλονίκης. Κατά τη διάρκεια της πολιορκίας της πόλης, όμως, ο Καλογιάννης δολοφονήθηκε από δικό του αξιωματούχο²⁹.

Η ισχυροποίηση του παραδοσιακού εχθρού της Σερβίας, της Βουλγαρίας, στα Βαλκάνια μπορεί πρόσκαιρα να ευνόησε τη Σερβία και ιδιαίτερα τον Πρωτόστεπτο, δεν έπαυε όμως να αποτελεί σοβαρή απειλή για τις εδαφικές κατακτήσεις των Σέρβων. Το παράδοξο είναι ότι η απειλή εμφανίστηκε μετά τον θάνατο του Καλογιάννη και κατά τη διάρκεια της διεκδίκησης της εξουσίας στη Βουλγαρία από τον Βορίλο³⁰ και τον Στρεζ³¹.

Μετά τον θάνατο του Καλογιάννη, την εξουσία στη Βουλγαρία ανέλαβε ο ανιψιός του Βορίλος. Ο τελευταίος, για κάποιον λόγο που παραμένει αδιευκρίνιστος, είτε διότι ο Στρεζ είχε οριστεί ως νόμιμος διάδοχος είτε διότι ο Βορίλος είχε διαβλέψει την αντίδραση του Στρεζ, διέταξε τη θανάτωση του εξαδέλφου του. Ο Στρεζ κατέφυγε τότε, περί τα τέλη του 1207 με αρχές του 1208, στην αυλή του Πρωτόστεπτου, ο οποίος τον δέχθηκε και αρνήθηκε τις αιτήσεις του Βορίλου, οι οποίες συνοδεύονταν από δώρα, να τον εκδώσει στη Βουλγαρία. Μολονότι οι ευγενείς του Πρωτόστεπτου εξέφρασαν τη δυσαρέσκειά τους για την υπόθαλψη του Στρεζ και παρόλο που ο τελευταίος εκδήλωσε την

²⁸ Χωνιάτης, σσ. 615²³-616⁴⁹, 627⁷⁶⁻⁹⁴, 628⁷⁻¹⁴, 640³⁰⁻³⁵, *Fine, Late Balkans*, σσ. 81-87.

²⁹ Χωνιάτης, σσ. 636⁵³⁻⁶⁵. Βλ. επίσης, *Fine, Late Balkans*, σσ. 83-87, *Jirecek, Serben*, σσ. 291-292.

³⁰ Για τον Βορίλο βλ. ενδεικτικά Hafner, Stefan Nemanja, σσ. 112-117, Ακροπολίτης, σ. 24⁵⁻¹⁰, 33¹⁻¹³. Βλ. επίσης, *Fine, Late Balkans*, σσ. 91-106, 113-114, 129, *Jirecek, Serben*, σσ. 292-293.

³¹ Για τον Στρεζ βλ. ενδεικτικά Hafner, Stefan Nemanja, σσ. 115-117, Χωματηνός, *Πονήματα Διάφορα*, αρ. 134, σ. 407¹⁻⁹, *Fine, Late Balkans*, σσ. 93-99, 102-106, 113-114, *Jirecek, Serben*, σσ. 292-296. Βλ. επίσης, E. Savčeva, *Sevastokrator Strez*, *Godišnik na Sofijskija universitet* 68 (1974) 67-97.

Μορφοποιήθηκε: Αγγλικά
(Ηνωμένων Πολιτειών)

Μορφοποιήθηκε: Αγγλικά
(Ηνωμένων Πολιτειών)

Μορφοποιήθηκε: Αγγλικά
(Ηνωμένων Πολιτειών)

Μορφοποιήθηκε: Αγγλικά
(Ηνωμένων Πολιτειών)

Μορφοποιήθηκε: Αγγλικά
(Ηνωμένων Πολιτειών)

Μορφοποιήθηκε: Αγγλικά
(Ηνωμένων Πολιτειών)

Μορφοποιήθηκε: Αγγλικά
(Ηνωμένων Πολιτειών)

Μορφοποιήθηκε: Αγγλικά
(Ηνωμένων Πολιτειών)

Μορφοποιήθηκε: Αγγλικά
(Ηνωμένων Πολιτειών)

Μορφοποιήθηκε: Αγγλικά
(Ηνωμένων Πολιτειών)

Μορφοποιήθηκε: Αγγλικά
(Ηνωμένων Πολιτειών)

Μορφοποιήθηκε: Αγγλικά
(Ηνωμένων Πολιτειών)

επιθυμία να φύγει από την αυλή του Σέρβου ηγεμόνα, ο Στέφανος διαβεβαίωσε τον Στρεζ ότι δεν κινδύνευε και τον έπεισε να παραμείνει³².

Ο λόγος που ο Πρωτόστεπτος διακινδύνευσε να προκαλέσει τη μήνη των ευγενών του για να προστατέψει τον Στρεζ ήταν η φιλοδοξία να ανακτήσει περιοχές της Σερβίας, όπως το Βελιγράδι, τη Ναϊσό και τα Σκόπια, που είχε κατακτήσει ο Καλογιάννης και τις οποίες διεκδικούσαν οι Σέρβοι. Παρά τον θάνατο του Καλογιάννη και την αποδυνάμωση της Βουλγαρίας, η Σερβία δεν ήταν ακόμη μεγάλη στρατιωτική δύναμη. Εάν όμως ο Πρωτόστεπτος επιχειρούσε να ανακτήσει τις ποθούμενες περιοχές έχοντας στο πλευρό του τον ανταπαιτητή του βουλγαρικού θρόνου, οι Βούλγαροι θα διχάζονταν και ο στόχος του θα είχε πολύ μεγαλύτερες πιθανότητες επιτυχίας.

Πράγματι, το 1208, οι δυνάμεις του Πρωτόστεπτου μαζί με τον Στρεζ εισέβαλαν στην υπό βουλγαρική κατοχή περιοχή της Μακεδονίας και πέτυχαν να καταλάβουν την περιοχή μεταξύ των ποταμών Αξιού και Στρυμόνος, όπου ο Στρεζ εγκαταστάθηκε ως υποτελής του Πρωτόστεπτου. Μέχρι τις αρχές του 1209 ο Στρεζ είχε επεκταθεί προς τα δυτικά από τη Θεσσαλονίκη μέχρι την Αχρίδα, εκτός φυσικά των δύο αυτών πόλεων. Το άμεσο αποτέλεσμα των παραπάνω κατακτήσεων ήταν η απομάκρυνση του Βορίλου από την Μακεδονία³³.

Ο Πρωτόστεπτος διέταξε την παραμονή των σερβικών στρατευμάτων στην περιοχή που τώρα διοικούσε ο Στρεζ. Ο στόχος του ήταν ξεκάθαρος, η διατήρηση της υποτελείας του Στρεζ στη Σερβία. Το αν ο τελευταίος είχε δείξει ήδη δείγματα ανεξαρτητοποίησης από την επικυριαρχία του Στεφάνου ή αν ο Σέρβος ηγεμόνας επεδίωκε να διασφαλίσει την επικυριαρχία του δεν έχει μεγάλη σημασία. Γεγονός είναι, όπως περιγράφουν οι σερβικές πηγές, ότι σύντομα ο Στρεζ στράφηκε εναντίον του Πρωτόστεπτου, συμμαχισε με τον Μιχαήλ Α' Δούκα, ηγεμόνα του κράτους της Ηπείρου, προσέγγισε τον πρώην εχθρό του Βορίλο και προέβη στην εκδίωξη Σέρβων ευγενών από την περιοχή του. Έτσι, ο πρώην σύμμαχος έγινε εχθρός³⁴.

³² Hafner, Stefan Nemanja, σσ. 114-116.

³³ Hafner, Stefan Nemanja, σ. 115. Βλ επίσης, Fine, *Late Balkans*, σσ. 94-96.

³⁴ Hafner, Stefan Nemanja, σ. 115-117. Fine, *Late Balkans*, σσ. 95-96.

Η συμμαχία του Στρεζ με τον Βορίλο προέκυψε όταν ο τελευταίος συμάχησε τόσο με τον Θεόδωρο Α' Λάσκαρη όσο και με τον Μιχαήλ Α'³⁵ με στόχο την ανάκτηση των εδαφών που είχε χάσει από τον Στρεζ. Στο μεταξύ, ο Στρεζ ήθελε να ανεξαρτητοποιηθεί από τον Πρωτόστεπτο. Τόσο ο Βορίλος όσο και ο Στρεζ δεν διέθεταν τις απαραίτητες στρατιωτικές δυνάμεις για την επίτευξη των στόχων τους και, παρόλο που φαινόταν ότι οι στόχοι τους ήταν αλληλοσυγκρουόμενοι, μία συνεννόηση μεταξύ τους έδειχνε ότι θα μπορούσε να λύσει μέρος τουλάχιστον των προβλημάτων τους. Το 1209 οι δύο πρώην εχθροί ήρθαν σε διαπραγματεύσεις και ο Βορίλος αναγνώρισε την εξουσία του Στρεζ στα κατακτημένα μακεδονικά εδάφη, με αντάλλαγμα τη συμμαχία του τελευταίου και την αναγνώριση του Βορίλου ως ηγεμόνα των Βουλγάρων. Έτσι, από το 1209 μέχρι το 1214 ο Στρεζ ήταν σύμμαχος των Βουλγάρων και εχθρός των Σέρβων³⁶. Η συμμαχία των δύο Βουλγάρων δεν τους απέφερε μεγάλα οφέλη, καθώς ο πρώην σύμμαχος του Βορίλου, Μιχαήλ Δούκας, στράφηκε εναντίον του, με αποτέλεσμα την ήττα των βουλγαρικών στρατευμάτων του Βορίλου και του Στρεζ στη μάχη της Πελαγονίας το 1211³⁷.

Η ήττα και η αποδυνάμωση των δύο Βούλγαρων ηγεμόνων, παρά την ενδυνάμωση του Μιχαήλ Α', ωφέλησε τον Πρωτόστεπτο, καθώς, παρά το γεγονός ότι ο Μιχαήλ ανέκτησε τις περιοχές που βρίσκονταν υπό τη διοίκηση του Στρεζ, δεν στράφηκε εναντίον των σερβικών εδαφών. Επιπλέον, η έστω και πρόσκαιρη αποδυνάμωση του παραδοσιακού εχθρού της Σερβίας, της Βουλγαρίας, παρείχε στον Πρωτόστεπτο τη δυνατότητα να ασχοληθεί με άλλα ζητήματα.

³⁵ Για τον Μιχαήλ Α' της Ηπείρου βλ. ενδεικτικά Nicol, *Δεσποτάτο Ηπείρου*, σσ. 26-44, Polemis, *Doukai*, σσ. 91-92, G. Prinzing, *Studien zur Provinz- und Zentralverwaltung in Machtbereich der epirotischen Herrscher Micael I. und Theodoros Dukas*, *Ηπειρωτικά Χρονικά* 24 (1982) 73-120 και 25 (1983) 37-112.

³⁶ Hafner, Stefan Nemanja, σ. 115-117. Fine, *Late Balkans*, σσ. 102-106, Jirecek, *Serben*, σσ. 292-294.

³⁷ Δεν πρόκειται φυσικά για την γνωστή μάχη της Πελαγονίας του 1259 που συνήφθη ανάμεσα στις συνασπισμένες δυνάμεις της Ηπείρου, Σικελίας, Αχαΐας εναντίον του Μιχαήλ Η' της Νικαίας, αλλά για τη μάχη ανάμεσα στις δυνάμεις της Λατινικής Αυτοκρατορίας και του Μιχαήλ Α' Δούκα της Ηπείρου εναντίον των βουλγαρικών δυνάμεων του Βορίλου και του Στρεζ. Για το ζήτημα βλ. ενδεικτικά Fine, *Late Balkans*, σ. 99, P. Noble, *Baldwin of Flanders and Henry of Hainault as Military Commanders in the Latin Empire of Constantinople*, στο N. Housley (εκδ.), *Knighthoods of Christ, Essays on the History of the Crusades and the Knights Templar Presented to Malcolm Barber*, Aldershot 2007, 65-77, εδώ σ. 73 υποσ. 30.

Βασική προτεραιότητα του Σέρβου ηγεμόνα ήταν η διασφάλιση της εξουσίας του στη Διόκλεια. Φαίνεται ότι περί το 1216 είχε καταφέρει να προσαρτήσει την περιοχή. Η προσαρτηση της Διόκλειας, όπου παραδοσιακά κατοικούσαν πληθυσμοί που προσέκειντο στο εκκλησιαστικό περιβάλλον της Ρώμης, σε συνδυασμό με την ενίσχυση της παρουσίας της Βενετίας στα εδάφη της Βαλκανικής μετά την Άλωση του 1204, προκάλεσαν τη στροφή του Πρωτόστεπτου προς τη Δύση. Πρέπει να γίνει αντιληπτό ότι, μετά το 1204 και την εξάλειψη του βασιικού κυρίαρχου των Βαλκανίων, της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, καθώς και την ταυτόχρονη ανάδυση λατινικών κρατιδίων στην περιοχή, ο Πρωτόστεπτος πρέπει να ένοιωθε υποχρεωμένος να αναζητήσει αλλού συμμάχους για τη Σερβία. Παρόλο που η Λατινική Αυτοκρατορία της Κωνσταντινούπολης ήδη φαινόταν ότι δεν θα διαρκούσε και μολονότι το Βυζάντιο έκανε ξανά αισθητή την παρουσία του – με την ύπαρξη δύο διαφορετικών κρατικών μορφωμάτων, της Ηπείρου και της Νικαίας – και ενώ η Βουλγαρία αναλάμβανε τον πρωταγωνιστικό ρόλο στα Βαλκάνια, ήταν γεγονός ότι δύο ήταν οι μεγάλοι κερδισμένοι της εποχής, ο πάπας και η Βενετία. Ο θρίαμβος της ρωμαϊκής εκκλησίας στην Κωνσταντινούπολη ήταν αδιαμφισβήτητος, όπως αδιαμφισβήτητη πλέον ήταν η θαλάσσια κυριαρχία της Βενετίας. Έτσι, ο Στέφανος, που ηγείτο ενός κράτους που μόλις είχε απομακρυνθεί από τη βυζαντινή κυριαρχία και προσπαθούσε να διαμορφώσει τον χαρακτήρα του και να επεκτείνει τα σύνορά του, όφειλε να επιλέξει πολύ προσεκτικά τις συμμαχίες του³⁸.

Το 1217, ο Στέφανος νυμφεύθηκε την εγγονή του δόγη της Βενετίας, Ερρίκου Δάνδολο, βασικού ηθικού και φυσικού αυτουργού της Αλώσεως, και τον ίδιο χρόνο παπικός απεσταλμένος έφτασε στην αυλή του Σέρβου ηγεμόνα και έστεψε βασιλέα τον Στέφανο, ο οποίος από τότε έλαβε το

³⁸ Η στροφή προς τη Δύση είχε ξεκινήσει ήδη από τον πατέρα του Πρωτόστεπτου και ιδρυτή της δυναστείας των Νεμάνια, Στέφανο. Σύμφωνα με τον Στέφανο Β', ο οποίος συνέθεσε την αγιογραφία του πατέρα και του θείου του, εγκαινιάζοντας ένα ιδιότυπο είδος στη σερβική γραμματεία, το οποίο οδήγησε στην επίσημη αγιοποίηση της δυναστείας των Νεμανιδών, ο Στέφανος Νεμάνια είχε βαπτιστεί και με τους δύο τρόπους, δηλαδή και με τον λατινικό και με τον βυζαντινό. Το γεγονός αυτό καταδεικνύει τον διχασμό της σερβικής πολιτικής ιδεολογίας, η οποία αμφιταλαντευόταν μεταξύ δυτικών και βυζαντινών επιρροών. Για το θέμα βλ. ενδεικτικά, Dj. Daničić (εκδ.), *Život Svetoga Simeuna I Svetoga Save*, Belgrade 1865, V. Čorović (εκδ.), *Žitije Simeona Nemanje od Stevana Prvončanoga*, στο *Svetosavski Zbornik* 2 (1939) 1-76, S. Hafner, *Stefan Nemanja nach den Viten des hl. Sava und Stefans des Erstgekrönten*, Graz – Vienna – Cologne 1962.

προσωνύμιο Πρωτόστεπτος³⁹. Ο γάμος του Στεφάνου με την Άννα πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο της προσπάθειας του Σέρβου ηγεμόνα να αποσοβήσει τον κίνδυνο που αποτελούσε η Βενετία για τη νεοπροσαρτηθείσα περιοχή της Διόκλειας, την οποία επίσης διεκδικούσε η Γαληνοτάτη. Η στέψη του Στεφάνου από τον παπικό απεσταλμένο έχει διάφορες ερμηνείες. Κατ' αρχάς, στη Διόκλεια υπήρχε παράδοση στέψης του ηγεμόνα της από τον πάπα ήδη από τον 11^ο αιώνα⁴⁰. Συνεπώς, από τη στιγμή που ο Στέφανος προσάρτησε την περιοχή, είχε το δικαίωμα να στεφθεί από τον ποντίφικα της Ρώμης. Η στέψη, όμως, του Στεφάνου δεν αφορούσε μόνο στα δικαιώματά του στη Διόκλεια, αλλά γενικά στη Σερβία. Έτσι, έχει διατυπωθεί η υπόθεση ότι ο Σέρβος ηγεμόνας υποσχέθηκε την εκκλησιαστική ένωση με τη Ρώμη προκειμένου να λάβει το στέμμα, υπόθεση που δεν μπορεί να απορριφθεί, ιδιαίτερα αν λάβει κανείς υπόψη την αντίδραση του αδελφού του Πρωτόστεπτου στο γεγονός. Ο Σάββας, που εκτελούσε χρέη ηγουμένου στη Σπουντένιτσα,

³⁹ Για την στέψη του Στεφάνου βλ. Thomas Spalatensis, σ. 162: *Eodem tempore Stephanus dominus Serbie sive Rasię, qui mega iupanus appellabatur, missis apochrisariis ad Romanam sedem, impetravit ab Honorio summon pontifice coronam regni. Direxit namque legatum a latere suo, uī ueniens coronavit eum, primique regem constituit terre sue, Andrea Dandolo, Chronica, E. Pastorello (εκδ.), τ. 2, [R.I.S. 12.1], Bologna 1938-1942., σσ. 287: *Steanus quoque dominus Raxie et Serwie, qui megadipanus apelabatur, dum neptem condam Henrici Dandulo ducis accepisset in coniugem, ex suasionē uxoris abiecto scismate, per nuncios a papa optinuit ut regionē titulo decorētus esset; et per legatum cardinalem ad hoc missum, unna cum coniuge coronati sunt.*, A. Theiner, *Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam sacram illustrantia (1198-1549)*, vol.1, Rome 1863, εγγρ. 11 (του 1199), όπου αναφέρεται ότι ο Πρωτόστεπτος θα υπακούει πάντα τη Ρώμη (*Nos autem semper consideramus in vestigial sancte Romane ecclesie, sicut bone memorie pater meus, et preceptum sancte Romane ecclesie semper custodire...*). Αν όντως ισχύει η χρονογράφηση του εγγράφου το 1199, είναι ενδεικτικό της πρόθεσης του Στεφάνου να λάβει το στέμμα από τον πάπα και να διατηρήσει καλές σχέσεις με την Ρωμαϊκή Εκκλησία προσβλέποντας στην προσάρτηση της περιοχής της Διόκλειας. Βλ. επίσης M.L. Burian, *Die Krönung des Stephan Provenčani und die Beziehungen Serbiens zum römischen Stuhl*, *Archiv für Kulturgeschichte* 23 (1933) 141-151.*

⁴⁰ Ο Μιχαήλ Α' της Διόκλειας (1050-1081), από το 1052 μέχρι το 1072, ήταν υποτελής του Βυζαντίου και έφερε τον τίτλο του πρωτοσπαθαρίου. Το 1072, αποστάτησε, αλλά μετά την ήττα του στράφηκε στη Δύση για υποστήριξη με αποτέλεσμα να λάβει τον τίτλο του βασιλέα από τον πάπα Γρηγόριο Ζ', το 1077. Για το ζήτημα βλ. ενδεικτικά Ιωάννης Σκυλίτζης, σ. 475¹³⁻¹⁶ (*Τότε δὴ καὶ Μιχαηλᾶς ὁ τοῦ Στεφάνου υἱός, καὶ Τριβαλλῶν καὶ Σέρβων μετὰ τὸν πατέρα καταστάς ἀρχηγός, σπένδεται τῷ βασιλεῖ, καὶ τοῖς συμμάχοις καὶ φίλοις Ρωμαίων ἐγγράφεται, πρωτοσπαθᾶριος τιμηθεῖς*). Βλ. επίσης Fine, *Early Balkans*, σ. 212-223, Stephenson, *Balkan Frontier*, κυρίως σ. 138-147, 160, Παπαγεωργίου, *Ιερέας*, σ. 204-205.

Μορφοποιήθηκε

...

εγκατέλειψε το 1217, μετά τη στέψη του Στεφάνου, τη Σερβία και επέστρεψε στο Άγιον Όρος⁴¹.

Παρά το γεγονός ότι η Καθολική Εκκλησία φαινόταν να κερδίζει έδαφος στην ορθόδοξη Σερβία, η επιρροή της δεν ήταν τόσο αποφασιστική όσο πιθανώς ο πάπας να επιθυμούσε και ο Πρωτόστεπτος δεν ήταν έτοιμος να διαγράψει παράδοση αιώνων για να ενταχθεί στο εκκλησιαστικό κλίμα της Ρώμης. Ο Στέφανος πιθανότατα επιθυμούσε την αρμονική συνύπαρξη των δύο Εκκλησιών και όχι την ένωση της Σερβίας με τη Ρώμη. Προς αυτήν την κατεύθυνση εντάσσονται οι ενέργειές του στη συνέχεια.

Όπως προαναφέρθηκε, τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία προσπαθούσαν να υποκαταστήσουν δύο κρατικές οντότητες, το κράτος της Ηπείρου και εκείνο της Νικαίας⁴². Αμφότερες επεδίωκαν την ανακατάληψη της Κωνσταντινούπολης και τον τίτλο της Αυτοκρατορίας. Τόσο η Νίκαια όσο και η Ήπειρος υποστήριζαν επίσης ότι είχαν το δικαίωμα να ποιμαίνονται από Οικουμενικό Πατριάρχη. Ο μεταξύ τους ανταγωνισμός κατά τη συγκεκριμένη χρονική συγκυρία ευνόησε τη Σερβία και την εκκλησία της.

Ο αδελφός του Πρωτόστεπτου δεν πρέπει να ήταν πολύ ευχαριστημένος με τη στέψη του Σέρβου ηγεμόνα από τον πάπα, γεγονός που καταδεικνύεται από τη φυγή του στο Άγιον Όρος. Το 1219, ο Σάββας αναχώρησε από τον Άθω και μετέβη στη Νίκαια. Παρόλο που οι πηγές σιωπούν, δεν είναι λογικό, κατά την γνώμη μου, ο Σάββας να έδρασε από μόνος του. Πρέπει να είχε προηγηθεί συνεννόηση με τον Πρωτόστεπτο, ο οποίος, όπως προανέφερα, δεν επεδίωκε την ένωση με τη Ρώμη, παρά τις προσδοκίες του πάπα, αλλά τη συνύπαρξη των δύο δογμάτων.

Η Σερβία υπαγόταν εκκλησιαστικά στην αρχιεπισκοπή Αχρίδος, η οποία τότε λειτουργούσε ως εκκλησιαστική κεφαλή του κράτους της

⁴¹ Fine, *Late Balkans*, σσ. 107-108, Jirecek, *Serben*, σ. 297.

⁴² Σχετικά με την αυτοκρατορία της Νικαίας και το Κράτος της Ηπείρου έχουν συντεθεί πολλά άρθρα, αλλά ελάχιστες μονογραφίες. Για μια γενική εικόνα βλ. ενδεικτικά M. Angold, *A byzantine government in exile. Government and society under the Lascarids of Nicaea (1204-1261)*, London 1976, H. Γιαρένης, *Η συγκρότηση και η εδραίωση της αυτοκρατορίας της Νικαίας. Ο αυτοκράτορας Θεόδωρος Α΄ Κομνηνός Λάσκαρις*, Αθήνα 2008, Α. Μηλιαράκης, *Ιστορία του Βασιλείου της Νικαίας και του Δεσποτάτου της Ηπείρου (1204-1261)*, Αθήνα 1898, D. Nicol, *Το Δεσποτάτο της Ηπείρου (1204-1261)*, Ιωάννινα 1974, του ιδίου, *Το Δεσποτάτο της Ηπείρου (1267-1479)*, Αθήνα 1991.

Ηπείρου με προκαθήμενο τον Δημήτριο Χωματηνό⁴³. Ο Σάββας λοιπόν έφτασε στη Νίκαια, όπου δέχτηκε να αναγνωρίσει τον πατριάρχη Μανουήλ Α' ως Οικουμενικό. Σε αντάλλαγμα, ο πατριάρχης παραχώρησε στη Σερβική Εκκλησία το αυτοκέφαλον και την ανύψωσε σε αρχιεπισκοπή⁴⁴. Ο Μανουήλ Α' παρείχε αυτονομία στη σερβική Εκκλησία για δύο βασικούς λόγους: κατ' αρχάς, με αυτόν τον τρόπο περιόριζε στο μισό περίπου τα εδάφη εκκλησιαστικής δικαιοδοσίας του Δημητρίου Χωματηνού, ανταγωνιστή του για τον τίτλο του οικουμενικού πατριάρχη Δημητρίου. Επιπλέον, η Σερβία έως τότε δεν είχε αναγνωρίσει τη Νίκαια. Συνεπώς, αναγνωρίζοντας την οικουμενικότητα του πατριάρχη, ο Σάββας αναγνώριζε συγχρόνως και τις αυτοκρατορικές διεκδικήσεις της Νίκαιας στην Κωνσταντινούπολη. Έτσι, ο πατριάρχης δεν έχανε από την αναγνώριση του αυτοκεφάλου της Σερβίας, αντίθετα κέρδιζε πολλαπλά και συνάμα τόσο εκείνος όσο και ο βυζαντινός αυτοκράτωρ Θεόδωρος Α' αποκτούσαν έναν ισχυρό σύμμαχο στα Βαλκάνια.

Τα κέρδη για τη Σερβία δεν ήταν ούτε εκείνα αμελητέα. Πέρα από το προφανές, ότι η σερβική Εκκλησία κέρδιζε την αυτονομία της, υπήρχαν και άλλα οφέλη, λιγότερο προφανή, αλλά εξίσου σημαντικά. Το πρώτο ήταν ότι ανεξαρτητοποιείτο όχι μόνον από την εξουσία του αρχιεπισκόπου Αχρίδος, αλλά και από την επιρροή του πάπα, ο οποίος πλέον έμενε με ελάχιστες αρμοδιότητες στα σερβικά εδάφη, περιοριζόμενες στην περιοχή της Διόκλειας, παρά το γεγονός ότι είχε στέψει τον Στέφανο. Εξάλλου, η αυτονόμηση της σερβικής Εκκλησίας σήμανε την έναρξη της στενής της σχέσης και συνεργασίας με το σερβικό Κράτος. Η Εκκλησία διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στη μεσαιωνική Σερβία, καθώς συνδέθηκε με το Κράτος και με την κυβερνώσα δυναστεία των Νεμανιδών. Οι εκκλησιαστικοί ηγέτες της Σερβίας συμμετείχαν στις κρατικές υποθέσεις και συνεργάζονταν με τους κοσμικούς ηγεμόνες για τη διατήρηση και επέκταση της εξουσίας των τελευταίων. Ο χαρακτήρας

⁴³ Για τον Δημήτριο Χωματηνό βλ. ενδεικτικά Α.Π. Χριστοφιλόπουλος, *Δημήτριος Χωματιανός*, Αθήνα 1949, Β. Α. Δήμου, *Η πολιτική θεωρία του Δημητρίου Χωματιανού: κανονικό δίκαιο και πολιτική στο ύστερο Βυζάντιο: συμβολή στην Ελληνική πολιτική και εκκλησιαστική σκέψη*, Κατερίνη 2006, R.J. Macrides, *Bad Historian or Good Lawyer? Demetrius Chomatianos and Novel 131*, *DOP* 46 (1992) 187-196 (ανατύπωση στο R.J. Macrides, *Kinship and Justice in Byzantium, 11th-15th centuries*, VR, Aldershot 1999, no XII)

⁴⁴ Χωματηνός, *Πονήματα Διάφορα*, αρ. 86, σ. 296-302. Βλ. επίσης, Fine, *Late Balkans*, σσ. 116-119, Jirecek, *Serben*, σ. 298-299.

της ύστερης μεσαιωνικής Σερβίας διαμορφώθηκε από τη στενή συνεργασία Εκκλησίας-Κράτους.

Επιπρόσθετα, για πρώτη φορά στην ιστορία της η Σερβία δεν ήταν υποτελής ούτε πολιτικά ούτε εκκλησιαστικά. Το 1219 αποτελεί κομβικό σημείο για τη μετέπειτα πορεία του σερβικού κράτους, καθώς πλέον είχε τη δυνατότητα να αναπτύξει τον δικό του χαρακτήρα και πολιτισμό και να επεκταθεί χωρίς τις δεσμεύσεις του παρελθόντος. Αυτό φυσικά δεν σήμαινε ότι η Σερβία έπαψε να δέχεται επιρροές από τον βυζαντινό πολιτισμό ή από τη Δύση. Σήμαινε όμως ότι μπορούσε να διυλίζει αυτές τις επιρροές και να διατηρεί ή να διαμορφώνει και να μετασχηματίζει εκείνες που ταίριαζαν στο δικό του χαρακτήρα. Το 1219 αποτελεί κατά τη γνώμη μου, το χρονικό σημείο για τη Σερβία όταν από υποτελές κράτος στο Βυζάντιο και στη συνέχεια μικρή ηγεμονία μετατρέπεται σε υπολογίσιμη δύναμη των Βαλκανίων και αποκτά τη δυνατότητα να εξελιχθεί σε αυτοκρατορία.

Ο πατριάρχης Μανουήλ Α' όρισε τον Σάββα ως πρώτο αρχιεπίσκοπο της αυτοκέφαλης σερβικής Εκκλησίας⁴⁵ και ο τελευταίος επέστρεψε στη Σερβία, όπου διατήρησε το αξίωμά του μέχρι τον θάνατό του, το 1235. Ο Σάββας οργάνωσε αμέσως τη σερβική Εκκλησία, δημιουργώντας δέκα επισκοπές και ορίζοντας σερβικής καταγωγής ιεράρχες σε αυτές. Παρατηρήθηκε τότε έντονη οικοδομική δραστηριότητα, καθώς χτίστηκαν πολλές νέες εκκλησίες, ενώ τα σερβικά μοναστήρια λειτούργησαν ως χώροι εκπαίδευσης κληρικών. Συγχρόνως, μεταφράστηκαν πολλά εκκλησιαστικά και κοσμικά κείμενα από την ελληνική στην παλαιосλαβική γλώσσα, ενώ ο ίδιος ο Σάββας συνέταξε πολλά πρωτότυπα έργα, ενθαρρύνοντας με αυτόν τον τρόπο τη δημιουργία νέων λογοτεχνικών κειμένων⁴⁶.

Όπως εύκολα μπορεί κανείς να αντιληφθεί, η αντίδραση του Δημητρίου Χωματηνού δεν ήταν η αποδοχή της νέας κατάστασης.

⁴⁵ Ο τίτλος του Σάββα βρίσκεται σε μια επιγραφή στη Στουντένιτσα (L. Stojanović, *Stari srpski zapisi i natpisi*, Belgrade 1902-1905, αρ. 5065): *Sveti Sava prěosveščenyj arhiepiskopŭ vse srĭbske zemlje i srpskih i pomorskih zemalja* (= Ο Άγιος Σάββας αρχιεπίσκοπος όλης της Σερβίας και της Παραθαλάσσιας περιοχής).

⁴⁶ Για την λογοτεχνία και την τέχνη στη Σερβία κατά την αναφερόμενη περίοδο βλ. ενδεικτικά V.D. Mihailovich, *An Introduction to Serbian Literature*, *Serbian Studies* 18 (2004) 1-10, Z. Gavrilović, *Studies in Byzantine and Serbian Medieval Art*, London 2001, V. R. Petković, *La peinture serbe du moyen âge*, Belgrade 1930.

Μορφοποιήθηκε

Μορφοποιήθηκε

Κατήγγειλε τη νομιμότητα της απόφασης του πατριάρχη Μανουήλ με το επιχείρημα ότι ο τελευταίος δεν ήταν στην πραγματικότητα πατριάρχης, αφού δεν βρισκόταν στην Κωνσταντινούπολη, συνεπώς δεν είχε την αρμοδιότητα να ανυψώσει επισκοπή σε αρχιεπισκοπή. Επιπλέον, ακόμη και στην περίπτωση που ο Μανουήλ θεωρείτο πατριάρχης, και πάλι δεν είχε τη συγκεκριμένη δικαιοδοσία, αφού η επισκοπή Σερβίας ανήκε εκκλησιαστικά στην αρχιεπισκοπή Αχρίδος, η οποία ήδη από το 1018 ήταν αυτοκέφαλη χάρη στο χρυσόβουλλο του Βασιλείου Β'⁴⁷. Ωστόσο, παρόλο που η ενέργεια του Μανουήλ έπληττε όχι μόνο τον Χωματηνό, αλλά και τον Θεόδωρο Κομνηνό Δούκα της Ηπείρου⁴⁸, ο τελευταίος δεν προέβη σε κάποια κίνηση, καθώς δεν επιθυμούσε τη διάρρηξη των φιλικών σχέσεων του με τη Σερβία, οι οποίες επικυρώθηκαν όταν ο Θεόδωρος έδωσε την κόρη του, Άννα Κομνηνή Δούκαινα, ως νύφη στον γιο του Πρωτόστεπτου, Στέφανο Ραδοσλάβο ~~Ραδοσλάβο~~⁴⁹. Άλλωστε, η αναγνώριση του Μανουήλ ως οικουμενικού πατριάρχη από τον Σάββα δεν εμπόδισε τον Θεόδωρο να στεφθεί το 1225/1227 αυτοκράτωρ στη Θεσσαλονίκη από τον Δημήτριο Χωματηνό⁵⁰. Έτσι, ο Χωματηνός αναγκάστηκε να δεχθεί το τετελεσμένο γεγονός της ανύψωσης της σερβικής Εκκλησίας σε αυτοκέφαλη αρχιεπισκοπή.

Το 1221, ο Σάββας συνεκάλεσε εκκλησιαστική σύνοδο στη μονή της Ζίτσα, έδρα του Σέρβου αρχιεπισκόπου, όπου επικυρώθηκε η νέα εκκλησιαστική διοίκηση και έλαβαν νομιμοποίηση οι νέοι επίσκοποι. Σε αυτήν τη σύνοδο ο Σάββας παρουσίασε τον Νομοκάνονά του, ένα έργο που το επεξεργαζόταν για δέκα χρόνια⁵¹. Ο Νομοκάνων του Αγίου Σάββα

⁴⁷ Χωματηνός, *Πνήματα Διάφορα*, αρ. 86, σ. 296-302.

⁴⁸ Για τον Θεόδωρο Κομνηνό Δούκα της Ηπείρου (1215-1230) βλ. ενδεικτικά D. Nicol, *Δεσποτάτο 1*, σσ. 45-98, Polemis, *Doukai*, σσ. 89-90 (αρ. 42), Βαζζός, *Γενεαλογία*, τ. 2, σσ. 548-637 (αρ. 168), G. Prinzing, *Studien zur Provinz- und Zentralverwaltung in Machtbereich der epirotischen Herrscher Michael I. Und Theodoros Dukas*, *Ηπειρωτικά Χρονικά* 24 (1982) 73-120 και 25 (1983) 37-112.

⁴⁹ Σχετικά με τον Στέφανο Ραδοσλάβο βλ. ενδεικτικά Danilo, σσ. 54-55, Fine, *Late Balkans*, σσ. 105-107, 135-138.

⁵⁰ Για την στέψη του Θεοδώρου Κομνηνού Δούκα στην Θεσσαλονίκη βλ. Ακροπολίτης, σ. 33¹⁴-34¹⁶, I. Навицаетсеаго (εκδ.), *Epirotica, Βυζαντινά Χρονικά* 3 (1896) 233-316, εδώ αρ. 24, σσ. 285-286 (*Πράξις συνοδική περί ταῖς τοῦ δεσπότου Θεοδώρου εἰς βασιλέα ἀναγορεύσεως*), Γρηγοράς, σσ. 25²²-26⁹. Βλ. τα, F. Bredenkamp, *The byzantine empire of Thessaloniki (1224-1242)*, Pretoria 1994, κυρίως σσ. 123-153.

⁵¹ Για τον Νομοκάνονα του Σάββα βλ. ενδεικτικά P.I. Žužek, *Kormčaja Kniga, Studies on the Chief Code of Russian Canon Law [OCA 168]*, Roma 1964, εδώ σσ. 28-38. Βλ. επίσης, M.

βασίστηκε στον βυζαντινό *Νομοκάνονα εις ιδ' τίτλους* του 7^{ου} αιώνα, στα σχόλια του Αριστηνού και του Ιωάννη Ζωναρά του 12^{ου} αιώνα, στα κείμενα των Οικουμενικών Συνόδων και σε βυζαντινά νομικά κείμενα⁵². Ο Σάββας προσαρμοσε το δικό του κείμενο ώστε να ανταποκρίνεται στις ανάγκες των Σέρβων πιστών και συνάμα στις ανάγκες της σερβικής Εκκλησίας, καθώς παρέλειψε οτιδήποτε μπορούσε να θέσει την Εκκλησία υπό τον έλεγχο του Κράτους. Ο Σάββας διαμόρφωσε κατά τέτοιον τρόπο τον Νομοκάνονά του ώστε Κράτος και Εκκλησία να λειτουργούν σε ισότιμη βάση. Ο Νομοκάνων του Σάββα ίσχυσε και για τα κοσμικά ζητήματα μέχρι την έκδοση του *Zakonik*⁵³ από τον Στέφανο Δουσάν τον 14^ο αιώνα (1349).

Οι δύο αδελφοί, ο Σάββας και ο Πρωτόστεπτος, παρείχαν στη Σερβία τη δυνατότητα ανάπτυξης και εξέλιξης. Χάρη στη συνεργασία τους, η οποία υπέστη ελάχιστα ρήγματα, η Σερβία έθεσε τα θεμέλια της εδαφικής, πολιτικής, ιδεολογικής, πολιτισμικής και εκκλησιαστικής της ανάπτυξης. Ο Στέφανος είναι ο πρώτος Σέρβος ηγεμόνας που κληρονόμησε ένα ανεξάρτητο κράτος και ο Σάββας ο ηγέτης εκείνος που διαμόρφωσε την ανεξάρτητη σερβική Εκκλησία και συγχρόνως το πρώτο γραπτό δίκαιο. Και οι δύο μαζί διαμόρφωσαν την πολιτική ιδεολογία της μεσαιωνικής Σερβίας και έβαλαν τις βάσεις για τη συνεχιζόμενη ανάπτυξη του κράτους, το οποίο στα χρόνια του Δουσάν εξελίχθηκε σε

Petrović, *Zakonopravilo or Nomakanon of St. Sabba, Transcript of Ilovica 1262*, Gornji Milanovac 1991.

⁵² Ο.π.

⁵³ Για τον Νομοκάνονα του Δουσάν υπάρχουν τα μελέτες. Βλ. ενδεικτικά V. Молин, *Vlastareva sintagma i Дуљанов законик u Studenikom „Otačniku“* (Vlastar's Syntagma and Дуљан's Legal Code in the Studenica "Ancestry"), *Starine*, book 42, Zagreb, 1949; V. Молин, *Радтровски списак Дуљанова законодавства према Загребачком рукопису* (The Радтровски List of Дуљан's Legislature in Comparison with the Zagreb Manuscript), *Starine*, book 43, Zagreb, 1951; V. Молин, *Вогілижев далматински рукопис и млага редакција Дуљанова законодавства* (Вогілижев's Dalmatian Manuscript and More Recent Redaction of Дуљан's Legislature), *Annals of the Historian Institute of the Yugoslav Academy in Dubrovnik*, book 2, Dubrovnik, 1953, N. Радојић, *Дуљанов законик по Призренском рукопису* (Дуљан's Legal Code According to the Prizren Manuscript), *Serbian Academy of Sciences and Arts, Beograd*, 1953; *Стручки рукопис Дуљанова законика* (The Struga Manuscript of Дуљан's Legal Code), *Jugoslovenski filolog* 22, books 1-4, Beograd, 1957-1958; *Zakonik cara Дуљана 1349 i 1354* (Emperor Дуљан's Legal Code 1349 and 1354), *Serbian Academy of Sciences and Arts, Beograd*, 1960, St. Novaković-M. Burr, *The Code of Stephan Dušan*, Cincinnati 1950. Βλ. Επίσης την αγγλική μετάφραση του κειμένου M. Burr, *The Code of Stephan Dušan, Tsar and Autocrat of the Serbs and Greeks*, *The Slavonic and East European Review* 28 (1949) 198-217 και 516-539.

αυτοκρατορία. Οι βάσεις αυτές ήταν τόσο ισχυρές, ώστε ακόμη και με μικρότερης εμβέλειας και κύρους ηγεμόνες, όπως ήταν οι διάδοχοι του Πρωτόστεππου, το οικοδόμημα δεν κατέρρευσε.

Το 1227, ο Στέφανος Πρωτόστεππος πέθανε και στον θρόνο τον διαδέχθηκε ο μεγαλύτερος γιος του, ο ΡαδοσλάβοΡαδοσλάβος. Οι δύο αδελφοί του τελευταίου, ο Βλαδισλάβος και ο Ούρεσης, έλαβαν ζουπανίες, ενώ ο μικρότερος αδελφός Σάββας έγινε επίσκοπος του Χουμ (Ζαχλουμία) και αργότερα αρχιεπίσκοπος Σερβίας⁵⁴. Με αυτόν τον τρόπο η διοίκηση της Σερβίας παρέμεινε στα χέρια της δυναστείας των Νεμανιδών και, συγχρόνως, συνεχίστηκε η στενή συνεργασία μεταξύ Κράτους και Εκκλησίας.

Αρχικά ο Ραδοσλάβος είχε την υποστήριξη των ευγενών του. Σύντομα όμως οι τελευταίοι άρχισαν να αποσύρουν τη στήριξη στο πρόσωπό του, καθώς ο Ραδοσλάβος κατηγορήθηκε για φιλοβυζαντινή πολιτική. Πράγματι, ο Σέρβος ηγεμόνας υιοθέτησε το προσωνύμιο Δούκας, ενώ στην προσπάθειά του να διατηρήσει φιλικές σχέσεις με το κράτος της Ηπείρου ξεκίνησε συνομιλίες με τον αρχιεπίσκοπο Δημήτριο Χωματηνό⁵⁵. Ιδιαίτερα η τελευταία του κίνηση πρέπει να κίνησε υποψίες και να δημιούργησε ανησυχία σχετικά με τις προθέσεις του ~~Ραδοσλάβο~~ Ραδοσλάβου για το μέλλον της νεοσύστατης σερβικής αρχιεπισκοπής. Όσο ο πεθερός του, Θεόδωρος Κομνηνός Δούκας, παρέμενε ισχυρός, ο Ραδοσλάβος δεν κινδύνευε από στάση των ευγενών του. Όταν όμως ο ηγεμόνας της Ηπείρου ηττήθηκε και αιχμαλωτίστηκε από τον βούλγαρο Ιωάννη Ασέν Β', το 1230, τότε η θέση του Σέρβου ηγεμόνα άρχισε να φαίνεται επισφαλής⁵⁶. Το 1233/1234 οι ευγενείς εκθρόνισαν τον Ραδοσλάβο και τοποθέτησαν στη θέση του τον αδελφό του, Βλαδισλάβο⁵⁷. Μετά από σύντομη διαμαρτυρία ο αρχιεπίσκοπος Σάββας δέχθηκε να

⁵⁴ Βλ. Σχετικά Fine, *Late Balkans*, σς. 135-137, Jirecek, *Serben*, σ. 302-305.

⁵⁵ Βλ. Ενδεικτικά Acta et Diplomata, τ. 3, εγγρ. 14 (*Sebastocrator Manuel Angelus Ragusaeis privilegia impertit*), σ. 66-67, εδώ σ. 66 (ἤγγουν ταὸν ὑψηλότατον ῥήγα Σερβίας καὶ περιπόθητόν μου γαμβρόν, κύρ Στέφανον ταὸν Δούκαν), Χωματηνός, *Πονήματα Διάφορα*, αρ. 13, σ. 61-63.

⁵⁶ Για την ήττα του Θεοδώρου Κομνηνού Δούκα στην Κλοκοτνίτσα από τις δυνάμεις του Ιωάννη Ασέν Β' βλ. Ακροπολίτης, σσ. 41¹¹-43¹³, Γρηγοράς, σ. 28⁹-20. Βλ. επίσης, Bredenkamp, *Thessaloniki*, σ. 150-153. Βλ. και Jirecek, *Serben*, σ. 304 υποσημ. 3 όπου παραθέτει σε γερμανική μετάφραση επιγραφή του Ασέν με τις νίκες του εναντίον του Θεοδώρου και των Σέρβων.

⁵⁷ Για τον Βλαδίσλαβο βλ. Danilo, σσ. 55-57, Fine, *Late Balkans*, σσ. 105-107, 135-140, Jirecek, *Serben*, σσ. 305-309.

στέψει τον Βλαδισλάβο νέο βασιλιά των Σέρβων. Το 1235, κατά την επάνοδό του από προσκύνημα στους Αγίους Τόπους και ενώ βρισκόταν στην αυλή του βούλγαρου ηγεμόνα, ο Άγιος Σάββας, ο πρώτος αρχιεπίσκοπος των Σέρβων, πέθανε. Στον αρχιεπισκοπικό θρόνο ανήλθε ο μαθητής του Αρσένιος (1236-1263)⁵⁸.

Μορφοποιήθηκε: Ελληνικά (Ελλάδας)

Ο Βλαδισλάβος είχε νυμφευθεί την κόρη του Ιωάννη Ασέν Β' και έτσι μπόρεσε να ζητήσει και να λάβει τη σορό του θείου του και να την ενταφιάσει στη μονή που ο ίδιος ο Βλαδισλάβος είχε ιδρύσει, εκείνη του Μιλέσεβο⁵⁹. Την άνοιξη του 1243, ο Βλαδισλάβος εκθρονίστηκε και τη θέση του έλαβε ο τρίτος αδελφός, ο Ούρεσης⁶⁰. Η εκθρόνιση του Βλαδισλάβου ίσως να οφειλόταν στη φιλοβουλγαρική του πολιτική, παρόλο που η στάση του έναντι των Βουλγάρων δεν μπορεί να αποδειχθεί. Για τους Σέρβους πιθανώς να ήταν αρκετό ότι είχε νυμφευθεί την κόρη του βούλγαρου ηγεμόνα. Ωστόσο, κάτι τέτοιο δεν μπορεί να αποδειχθεί. Γεγονός παραμένει ότι, παρά την εκθρόνισή του, ο Βλαδισλάβος διατήρησε καλές σχέσεις με τον διάδοχό του και συχνά συναντάται σε επίσημα έγγραφα με τον τίτλο του βασιλέα μαζί με τον Ούρεση⁶¹.

Σχόλιο [u2]: (Στέφανος Uros) ή κάτι παρόμοιο

Ο Ούρεσης ήταν ο ικανότερος των τριών αδελφών και κατά τη διάρκεια της βασιλείας του η Σερβία εξελίχθηκε σε ισχυρή δύναμη των Βαλκανίων. Επιπλέον, το κράτος γνώρισε οικονομική άνοδο, καθώς ξεκίνησε η λειτουργία των μεταλλείων του (αργυρού, χρυσού, σιδήρου και χαλκού). Ο Ούρεσης ενεπλάκη στις διαμάχες των γειτόνων του. Κατ' αρχάς, έπρεπε να αντιμετωπίσει τη βουλγαρική επιθετικότητα, ζήτημα που λύθηκε, έστω και προσωρινά, με τον θάνατο του βούλγαρου ηγεμόνα Μιχαήλ Ασάν το 1257⁶². Στη συνέχεια, ο Σέρβος βασιλιάς αποφάσισε να ενταχθεί στον συνασπισμό δυνάμεων εναντίον της Νίκαιας, γεγονός που του απέφερε, προσωρινά, τα Σκόπια, τον Πρίλεπο και το Κίτσεβο. Ωστόσο, μετά την ανάκτηση της Κωνσταντινούπολης από τον Μιχαήλ Η' Παλαιολόγο (1261), ο Ούρεσης βρέθηκε σε ανάλογη θέση με εκείνη που

⁵⁸ Βλ. σχετικά Danilo, σσ. 56-57, 160, Fine, *Late Balkans*, σ. 136, Jirecek, *Serben*, σ. 306.

⁵⁹ Βλ. σχετικά Danilo, σσ. 56-57, Fine, *Late Balkans*, σσ. 136-137, Jirecek, *Serben*, σσ. 306-309.

⁶⁰ Ο.π.

⁶¹ Για τον Ούρος Α', τον *Ούρεσιν* των βυζαντινών πηγών, βλ. ενδεικτικά Παχυμέρης, β. V, κεφ. 6, σσ. 453¹-457¹⁶, Danilo, σσ. 57-70. Βλ. επίσης, Fine, *Late Balkans*, σσ. 137-141 και 199-204, S. Ćirković, *Srbija kralja Uroša I*, στο *Sedam stotina godina Sopoćana*, Belgrade 1965, vii-xii, Jirecek, *Serben*, σσ. 309. Για την αναφορά του Βλαδισλάβου μαζί με τον Ούρεσι ως βασιλέα βλ. ενδεικτικά Miklosich, *Monumenta Serbica*, εγγρ. 41 (1253), σ. 36.

⁶² Fine, *Late Balkans*, σ. 159, Jirecek, *Serben*, σσ. 315-316.

είχε βρεθεί ο ιδρυτής της δυναστείας Στέφανος Νεμάνια έναντι του αυτοκράτορος Μανουήλ Α'. Επιπλέον, όφειλε να αντιμετωπίσει τους Ούγγρους, από τους οποίους ηττήθηκε το 1268. Στην πρώτη περίπτωση, ο Μιχαήλ Η', που αναζητούσε συμμάχους στα Βαλκάνια, πρότεινε επιγαμία ανάμεσα στην κόρη του Άννα και τον μικρότερο γιο του Ούρεση, Μιλούτιν, χωρίς όμως τελικά, να επέλθει συμφωνία⁶³. Με τους Ούγγρους τα πράγματα εξελίχθηκαν καλύτερα, καθώς ο Σέρβος βασιλιάς πάντρεψε τον γιο του, Δραγούτιν, με την Καταλίνα, κόρη του Ούγγρου ηγεμόνα Στεφάνου Ε'⁶⁴. Παρά τα προβλήματα που αντιμετώπισε, ο Ούρεσης Α' κατάφερε να διατηρήσει την εξουσία και τα εδάφη του ακέραια.

Ο Ούρεσης είναι ο πρώτος Σέρβος ηγεμόνας που αντιμετώπισε τη Σερβία ως ενιαίο κράτος και όχι ως συνονθύλευμα ζουπανιών. Είναι χαρακτηριστικό ότι κατήργησε από τον τίτλο του τις προσθήκες «Ζαχλουμίας, Τεβουνίας και Διόκλειας» και άρχισε να αυτοαποκαλείται «βασιλέας όλης της Σερβίας και των παραλίων»⁶⁵. Επιπρόσθετα, αρνήθηκε, καθ' όλη τη διάρκεια της βασιλείας του, να παραχωρήσει τη διοίκηση ζουπανιών σε οποιονδήποτε από τους γιους του, με ξεκάθαρο στόχο τη συγκέντρωση της εξουσίας στο πρόσωπό του. Με αυτές του τις κινήσεις ο Ούρεσης συνέβαλε αποφασιστικά στην ενοποίηση των σερβικών εδαφών και στη θεώρησή τους ως ενιαίας κρατικής οντότητας. Με αυτόν τον τρόπο η Σερβία ολοκλήρωσε το μετασχηματισμό της από μικρή ηγεμονία σε ισχυρό κράτος των Βαλκανίων, θέτοντας έναν ακόμη λίθο στη μετατροπή της σε αυτοκρατορία.

Ωστόσο, η επιλογή του να μην αναθέσει τη διοίκηση ζουπανίας στους γιους του προκάλεσε την αντίδραση του πρεσβύτερου, του Δραγούτιν, ο οποίος το 1276 ανέτρεψε τον πατέρα του και ανέλαβε ο ίδιος την εξουσία⁶⁶.

Ο Δραγούτιν βασίλευσε για μικρό χρονικό διάστημα (1276-1282), αλλά πέτυχε να διευθετήσει τις σχέσεις του με τη Ραγούζα και να ενταχθεί στην αντιβυζαντινή συμμαχία των Ανδεγαυών. Το 1282, για αδιευκρίνιστους μέχρι σήμερα λόγους, ζήτησε από τον αδελφό του,

⁶³ Παχυμέρης, τ. 2, σ. 453³⁻²⁶.

⁶⁴ Danilo, σσ. 63-64.

⁶⁵ Βλ. ενδεικτικά Miklosich, *Monumenta Serbica*, εγγρ. 51, 52 κ.α., σσ. 50-51 κ.ε.

⁶⁶ Για την εκθρόνιση του Ούρεσι από τον γιο του βλ. Danilo, σσ. 64-70, Fine, *Late Balkans*, σ. 204, Jirecek, *Serben*, σσ. 324-326.

Μιλούτιν, να αναλάβει εκείνος τα ηνία της διακυβέρνησης. Στη συνέχεια άλλαξε γνώμη, αλλά δεν κατάφερε να επανέλθει στην εξουσία. Διατήρησε όμως υπό την εξουσία του την περιοχή της Διόκλειας και ορισμένες παράκτιες σερβικές περιοχές, καθώς και την περιοχή ανάμεσα στους ποταμούς Σάβα και Δούναβη⁶⁷.

Η περίοδος που εξετάστηκε, η οποία σημειωτέον ελάχιστης προσοχής έχει τύχει από τους σύγχρονους μελετητές, είναι ακριβώς εκείνη κατά την οποία πραγματοποιήθηκε ο μετασχηματισμός της Σερβίας από περιοχή απόλυτα εξαρτημένη από τους γείτονές της σε μεγάλη δύναμη της Βαλκανικής Χερσονήσου. Πρόκειται για την περίοδο που διαμορφώθηκαν όλα τα χαρακτηριστικά της μεσαιωνικής Σερβίας. Όταν ο Μανουήλ Α' τοποθετούσε τον Στέφανο Νεμάνια μεγάλο ζουπάνο της Ρασκίας, δεν θα μπορούσε ποτέ να φανταστεί ότι ο τελευταίος θα αποδεικνυόταν γενάρχης μίας δυναστείας που θα κυβερνούσε τη Σερβία για τα επόμενα 200 χρόνια. Στην πραγματικότητα, ούτε ο ίδιος ο Νεμάνια μπορούσε να φανταστεί την παραπάνω εξέλιξη. Αν ο Στέφανος Νεμάνια θεωρείται σήμερα από τους Σέρβους ως ο ιδρυτής της ενδοξότερης δυναστείας στην ιστορία της Σερβίας, αυτό οφείλεται κατά κύριο λόγο στο έργο των δύο γιων του, του Στεφάνου Πρωτόστεπτου και του αρχιεπισκόπου Σάββα. Οι δύο αδελφοί είναι στην ουσία οι δημιουργοί του μύθου των Νεμανιδών. Εκείνοι ήταν αυτοί που διαμόρφωσαν την πολιτική ιδεολογία της μεσαιωνικής Σερβίας, που εδραίωσαν τη λατρεία του ηγεμόνα, που επέκτειναν εδαφικά και εκκλησιαστικά τη Σερβία και που διαμόρφωσαν τα πολιτισμικά, διοικητικά και οικονομικά χαρακτηριστικά της. Οι γιοι του Πρωτόστεπτου και άμεσοι διάδοχοί του πιστώνονται με την επιτυχία ότι κατόρθωσαν να διατηρήσουν και να επεκτείνουν ότι ο πατέρας και ο θεός τους είχαν θεμελιώσει. Ο Ούρεσις είχε την ικανότητα και ίσως τη διορατικότητα να προχωρήσει ένα βήμα παραπέρα και να θεμελιώσει το ενιαίο σερβικό κράτος. Οι επίγονοί τους είχαν την ευθύνη, όπως άλλωστε και έπραξαν, να συνεχίσουν και να επεκτείνουν το έργο των προκατόχων τους. Η ιστορία της μεσαιωνικής Σερβίας αποδεικνύει ότι είναι δυνατόν ένα μικρό, υποτελές κρατίδιο να αποτελέσει ρυθμιστικό παράγοντα: αρκεί να συνυπάρξουν οι κατάλληλες συνθήκες και οι κατάλληλοι άνθρωποι.

⁶⁷ Για τον Δραγούτιν βλ. ενδεικτικά Danilo, σσ. 71-98, 138-139, Fine, *Late Balkans*, σσ. 203-204, 208-209 και κυρίως 217-222, 255-265, 275-278. Για το ζήτημα της παραχώρησης της διακυβέρνησης στον Μιλούτιν βλ. ενδεικτικά Danilo, σσ. 89-92, V. Ćorović, *Poldela vlasti izmedju Kraljeva Dragutina I Milutina, 1282-1284 godine*, *Glas* 136 (1929) 5-12.